

Vita az építészetről, a magyarországi építészeti vitákról és vitakultúráról

Bánszegi Bíborka

konzulens: Weiskopf András DLA

BME Építészmérnöki Kar

2024.

Tartalom

bevezetés: a hangnemről és a megközelítésről	3
1951: az ún. nagy építészeti vita	4
a vita meghatározó szereplői	5
Révai József	5
Perényi Imre	5
Major Máté	5
a vita előzményei	6
Tér és Forma	6
Új Építészet	7
a vita	8
Perényi Imre: Nyugati dekadens áramlat a mai építészetben	9
Major Máté: Zűrzavar mai építészetünkben	10
Lukács György két hozzászólása	11
Hozzászólások: Bonta János, Kardos György	11
Révai József: Az új magyar építészet kérdései	12
a vita következményei	13
Major Máté: Szocialista realista építészetünk kialakításáért!	13
1975: a "tulipános" vita	14
a vita előzményei	15
Lakótelepépítés	15
Csete György és a Pécs Csoport	15
Csete György: Anyanyelvünkön beszélünk-e építészetünkben?	16
a vita	17
Major Máté: Nagypanel és tulipán	17
Nagy László: Hol a tulipán?	17
Major Máté: Itt a tulipán!	18
Nagy László: Hol az építőművészet?	18
Hozzászólások	18
Pécs Csoport: Kísérletünk Pakson	19
a vita következményei	19
2000: vita a Nemzeti Színházról	20
a vita előzményei	20
A Nemzeti Színház meg nem építése	20
a vita	22
a vita következményei	23
Kerényi József: Szakbíráló - Az új Nemzeti Színház koncepciótervéhez	23
Befejezés	24
építészet és politika	24
felelősségről és haszonról	26
pótolni és tennivalókról	27

bevezetés: a hangnemről és a megközelítésről

Egy tudományos dolgozat bevezetésében jól körülhatárolt, pontosan orientált és figyelemfelhívó kérdéseket érdemes feltenni, melyekre optimális esetben a dolgozat végére válaszokat kapunk. Ha pedig igazán ragaszkodunk a tudományos jelzőhöz, megkockáztathatunk téziseket, azt alátámasztó kutatásokat és bizonyításokat. Személy szerint én ilyesmire, főleg ebben a témában, nem vállalkozom.

Ennek ellenére igyekeztem az adott helyzeteket tényszerűen bemutatni, a megszólalásokat értően feldolgozni és ezek alapján véleményt formálni. Dolgozatom ezáltal sokkal inkább értetlenkedő állásfoglalás, ami válaszokat nem, inkább még több kérdést hagy maga után.

A dolgozatom témájához a tehetetlenség vezetett. 2020-ban a Covid lezárások alatt lett újra aktualizálva Virág Csaba budavári Teherelosztójának elbontása. A kormányrendelet ellen semmiféle eszköz nem volt, ahogy nincs ma sem, azon építészek kezében, akik szerették volna bizonyítani, az épület értékes és megtartása fontos.

Az azóta eltelt években igyekeztem figyelemmel követni az építészeti közélet reakcióit és törekvéseit, kerekasztalbeszélgetéseken vettem részt (ahol általában mindenki ugyanazt gondolta) és számtalan alkalommal beszéltem át évfolyamtársaimmal, barátaimmal, hogy a helyzet miért és hogyan és mennyire reménytelen.

A bontások és kiemelt kormányzati beruházások pedig folytatódtak, amiket évek óta mindig ugyanaz a hatás nélkül maradó szakmai elmarasztalás követ.

Nem feltétlenül célom számon kérni bárkit azért, mert nem lehet ennél többet tenni. Viszont a felháborodásom és eszköztelenségem végül arra sarkallt, hogy legalább megpróbáljam felfejteni, hogyan alakult ki a jelenlegi helyzet. Ez vezetett el az építészeti vitákhoz.

1951: az ún. nagy építészeti vita

“A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztályának kezdeményezésére a Központi Előadói Iroda Kultúrpolitikai Munkaközössége 1951. április hó 17-i és 24-i ülésén meghívott szakemberek közreműködésével megvitatta Perényi Imre dolgozatát “Nyugati dekadens áramlat a mai építészetben” és Major Máténak erre válaszképpen benyújtott “Zűrzavar a mai építészetünkben” című vitairatát.

Közzöljük a vitairatok kivonatát, a vita egyes részleteit és RÉVAI JÓZSEF elvtárs felszólalását.”¹

Ezzel a felütéssel indul, a már 1951-ben könyvként kiadott beszámoló az utókor által később nagy építészeti vitának keresztelt eseményről. A vita legfőbb célkitűzése volt, a szocialista magyar építészet és építészek feladatainak és céljainak megfogalmazása, az oktatás, az építészetelmélet, a gazdaságosság, a kritika, a szervezettség, valamint a stílus területén. Dolgozatomban e legutóbbit, a stílusról szóló szembenállást fogom kiemelten elemezni, amely magában foglalja a felszólalók meglátásait a magyar építészet akkori közelmúltjáról és állapotáról, elgondolásaikat a magyar építészeti hagyományokról, funkció és forma viszonyáról, továbbá a forma milyenségéről és indokoltságáról.

A vita előzményeként, először az államszocializmust közvetlenül megelőző, a II. világháborút követő magyarországi építészeti törekvéseket és csoportosulásokat szeretném röviden bemutatni, valamint a vita meghatározó szereplőit, ezek után elemezni az ún. Nagy építészeti vitát, kiemelt figyelmet fordítva a stíluskeresés kérdéskörére, melyben valódi, tagadhatatlan véleménykülönbség állt fenn a felek között, politikai beállítottságuk hasonlósága ellenére, majd pedig a vita következményeit, a magyar építészetre és építészetre tett hatását fogom bemutatni.²

¹ MAJOR Máté - PERÉNYI Imre - RÉVAI József: Vita építészetünk helyzetéről. Budapest: Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége, 1951.

² Napjaink történelmi ismereteivel a szocializmusról és annak propagandisztikus működéséről, természetesen megkérdőjelezhető a vitában felszólalók hitelessége, állásfoglalásuk valóságosága, döntéshozói és véleményalkotói szabadságuk. A dolgozatomban nem célja ezeknek a politikailag és morálisan is terhelt kérdéseknek a megválaszolása.

a vita meghatározó szereplői

Révai József

(1898 - 1959)

Révai József 1949-től 1953-ig volt Magyarország népművelési minisztere. A Rákosi Mátyás nevével fémjelzett szocialista korszakmeghatározó alakja, kultúrpolitikus és ideológusa. Alapító tagja volt a Kommunisták Magyarországi Pártjának 1918-ban, a Tanácsköztársaság alatt elméleti munkáiban a munkáshatalom és a diktatúra problémáit elemezte. A Tanácsköztársaság leverése után bécsi emigrációjában is baloldali újságok munkatársa volt. Korábbi alkalmoszerű illegális visszatérései után 1930-ban tért ismét vissza Magyarországra, ahol letartóztatták és 3 évi börtönre ítélték. Szabadulása után élt Csehszlovákiában és a Szovjetunióban is. 1944 őszén az új pártprogramot Gerő Ernővel közösen véglegesítették. A “moszkoviták négyesfogatának” tagja, Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és Farkas Mihály mellett. A magyar kulturális élet teljhatalmú irányítója, a szocialista realizmus elveinek atyja.³

Perényi Imre

(1913 - 2002)

Perényi Imre építészmérnök, várostervező, a műszaki tudományok doktora, egyetemi tanár, 1970-75 között a BME rektora, Állami-, Ybl- és Hild-díjas. A Szovjetunióban nőtt fel, 1933-ban a Moszkvai Építészeti Egyetemen szerzett építészmérnöki diplomát. 1945-ben tért vissza Magyarországra, 1949-től az Építésügyi Minisztériumban főosztályvezető volt, 1964-68 között pedig miniszterhelyettes. Számos tankönyv, szakkönyv és tanulmány szerzője.⁴

Major Máté

(1904 - 1986)

Major Máté Kossuth-díjas építész, tanár, az Építéstörténeti Tanszék vezetője (1949-1971), az Építéstörténeti és Elméleti Intézet igazgatója, a Magyar Építőművészek Szövetségének elnökségi, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, számtalan építészettörténeti könyv, cikk és elemzés szerzője. Építészmérnöki diplomáját a Műegyetemen szerezte. 1933 és 1938 között a Modern Építészet Nemzetközi Kongresszus (CIAM - Congrés Internationaux d'Architecture Moderne) magyar tagozatának és a Szocialista Képzőművészek Csoportjának tagja volt. A Tér és Forma szerkesztője, 1946-ban az Új Építészet Köre megalapítója és az Új Építészet folyóirat szerkesztője.⁵

3 Magyar életrajzi lexikon 1000-1990: Révai József, Magyar életrajzi lexikon, Magyar Életrajzi Lexikon 1000-1990 (oszk.hu) (utolsó elérés: 2024. 10. 13.)

4 urbanisták: Dr. Perényi Imre, urbanisták, Dr. Perényi Imre – urbanistak.hu (Utolsó elérés: 2024. 09. 25.)

5 JANCSÓ Ágnes: 115 éve született Major Máté, Lechner Tudásközpont, 2019. 115 éve született Major Máté (lechnerkozpont.hu) (utolsó elérés: 2024. 09. 26.)

a vita előzményei

Tér és Forma⁶

A Tér és Forma című folyóirat az egyik legfontosabb magyarországi platformja volt a modern építészetnek vagy ahogy a korban hivatkoztak rá az *“új építészet”*-nek. Az 1928-ban a Vállalkozók Lapjának mellékletéből önálló médiummá kinőtt folyóiratnak először Bierbauer (Borbíró) Virgil volt a főszerkesztője, majd 1943-tól pedig Fischer József, Major Máté, Granasztói-Rihmer Pál, ifj. Kismarty Lechner Jenő és Weltz János vette át a lap irányítását, valamint fontos kiemelni, hogy ekkor még többek között Perényi Imre és Kozma Lajos is a Tér és Forma hasábjain publikált. A csoportosulás célja a CIAM⁷ nyomán a modern építészet hazai népszerűsítése és megvalósítása volt.

Az öttagú főszerkesztő csoport 1944-ben írta Az építészet háború utáni feladatai Magyarországon⁸ című deklarációt, amelyben többek között javaslatokat tettek és sürgették a háborús károk helyreállítását, a lakáshiány orvoslását, a munkahelyek megfelelő kialakítását, a középületek korszerűsítését, valamint az ezen munkák megvalósításához, véleményük szerint nélkülözhetetlen szükségleteket is megfogalmazták.

A kiáltványnak is nevezhető írásban egyértelműen megjelennek a modern építészet alapértékeiben is nagy szerepet játszó baloldali, szociális törekvések, azonban a szerzők ezek megvalósítását még egy *“politikamentes és részrehajlás nélkül”* működő szakmai szervezet megteremtéséhez kötik, mely rendelkezik *“kellő hatalommal és eszközökkel”*.

Ez a nyilatkozat azonban 1944-ben a Szálasi-kormány hatalomra jutása után nem jelenhetett meg, így csak 1945-ben a *“felszabadulás”* után novemberben látott napvilágot a Tér és Forma 11. számának élén.⁹

6 Arcanum: Tér és Forma, Arcanum Újságok, Tér és Forma 1928-1948 | Arcanum Újságok (utolsó elérés: 2024. 09. 26.)

7 Modern Építészet Nemzetközi Kongresszus (CIAM - Congres Internationaux d'Architecture Moderne)

8 FISCHER József - GRANASZTÓI Pál - KISMARTY LECHNER Jenő - MAJOR Máté - WELTZL János: Az építészet háború utáni feladatai Magyarországon, Tér és Forma, 1944-45/2.

9 MAJOR Máté - OSSKÓ Judit - DVORSZKY Hedvig (szerk.): Új építészet, új társadalom 1945-1978. Válogatás az elmúlt évtizedek építészeti vitáiból, dokumentumaiból. Budapest: Corvina Kiadó, 1981

1946-ban - a Magyar Kommunista Párt erősödése közben - a Tér és Formából kivált Kozma Lajos, Perényi Imre, Major Máté, a *“kommunista építészek”*¹⁰ csoportja megalapították az Új Építészet Körét és az Új Építészet című folyóiratot, amely bár szakmai szemléletében nem állt távol a Tér és Formától, azonban egyértelműsítette építészet és politika összefonódását, a *“kommunista építészek”* különállását.

A két folyóiratban egymást követték azok a cikkek, melyek az építészet és építészek feladatait és ezen feladatok megvalósításának helyes módját vetítették előre. Ezzel szemben a Tér és Forma szerkesztősége egy politikától mentes, *“szakmaibb”* szemléletmódot képviselt: *„Az építészet nem politikai iskola – az a pártokra tartozik -, hanem műhely, amely reális feladatokat vállal és old meg.”*¹¹, míg az Új Építészet az ideológia, politika és építészet összefonódása mellett érvelt: *„Mindehhez azonban nem elegendő csak a közösség politikai szemléletét magunkévá tenni. Az építésznek fel kell ismernie azt is, mik azok az elvek és formák, amelyek az építészetben egybeesnek, együtt fejlődnek a dolgozók társadalmának ideológiájával.”*¹²

A feszültség mindaddig fennállt a lapok között, míg azok – 1948-ban a Tér és Forma, 1949-ben az Új Építészet – meg nem szűntek.

10 MAJOR Máté - OSSKÓ Judit - DVORSZKY Hedvig (szerk.): Új építészet, új társadalom 1945-1978. Válogatás az elmúlt évtizedek építészeti vitáiból, dokumentumaiból. Budapest: Corvina Kiadó, 1981

11 GRANASZTÓI Pál: Az építész és a dolgozók társadalma. In: MAJOR Máté - OSSKÓ Judit - DVORSZKY Hedvig (szerk.): Új építészet, új társadalom 1945-1978. Válogatás az elmúlt évtizedek építészeti vitáiból, dokumentumaiból. Budapest: Corvina Kiadó, 1981

12 MAJOR Máté: A Magyar építészekhez. In: Uo.

a vita¹³

Az ún. nagy építészeti vita 1951. április 17-én, majd 24-én zajlott, Horváth Márton elnökségével, nem csupán építészek, hanem a magyar szellemi élet akkori alakjainak részvételével. A pódiumon Révai József, a kultúrpolitika legfőbb irányítója, Major Máté mint *“alperes”* és Perényi Imre mint *“felperes”* voltak jelen.

Elsődlegesen szeretném a vitát megvalósításának körülményeivel jellemezni.

Az ún. nagy építészeti vitát a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztálya, illetőleg a Központi Előadói Iroda Kultúrpolitikai Munkaköre rendezte, tehát lényegében a hatalmon lévő párt és kormány, így ez esetben egy abszolút felülről elrendelt, a hatalom által szervezett eseményről beszélhetünk. Habár a vitán résztvevők teljes névsora nem fellelhető, a felszólalók között egyetlen tagja sincsen megemlítve az egykori Tér és Forma folyóirat szerkesztőségének, amelyből adódik a feltevés, hogy csak a Párt részéről szívesen látott építészek vehettek részt az eseményen. A vitára a felek egyaránt előre felkészültek, nem egymásra reagáló párbeszédből, hanem egy-egy hosszabb beszéd (mondhatni akár vád és védőbeszéd) formájában kerültek felszínre a véleménykülönbségek.

A vita legfőbb célja volt, hogy (látszólag) nyílt, transzparens és minél többek által alakított és elfogadott módon legyenek kimondva a szocializmus építészetének elméleti és formai elvei, egy közös bázis megteremtése, amely alkalmas hűen tükrözni a magyar építészetben a szocializmus ideológiáját. Meghatározni, hogy mi is az ami *“tartalmában egységesen szocialista, formájában pedig sokoldalú nemzeti”*¹⁴.

A vitát Perényi Imre: Nyugati dekadens áramlat a mai építészetben c. írása indította, amelyre Major Máté: Zűrzavar mai építészetünkben c. írásával válaszolt. Ezután következett Lukács György két hozzászólása, valamint Bonta János és Kardos György felszólalása. A vitát Révai József összefoglalója és javaslatlététele zárta, Az új magyar építészet kérdései címmel.¹⁵

13 A vita elemzéséhez felhasznált irodalom: MAJOR Máté - OSSKÓ Judit - DVORSZKY Hedvig (szerk.): Új építészet, új társadalom 1945-1978. Válogatás az elmúlt évtizedek építészeti vitáiból, dokumentumaiból. Budapest: Corvina Kiadó, 1981
MAJOR Máté - PERÉNYI Imre - RÉVAI József: Vita építészetünk helyzetéről. Budapest: Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége, 1951.

14 PERÉNYI Imre: Nyugati dekadens áramlat a mai építészetben (kivonat).

15 In: MAJOR Máté - PERÉNYI Imre - RÉVAI József: Vita építészetünk helyzetéről. Budapest: Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége, 1951.

15 A vitán az említettekén kívül felszólalt még: Gerendás István, Pogány Frigyes, Háy Károly, Bernáth Aurél, Preisich Gábor, Kökény Mihály, Horvai István, Weiner Tibor, Gábor László, Lévai Andor, Merényi Ferenc, Kisvári János és Redő Ferenc. Ezen felszólalók hozzászólásai az 1951-ben a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége Építőművészeti Szakosztálya által kiadott rövidített verzióban nem szerepelnek, a terjedelmesebb kiadványt - melyet a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztálya, illetőleg a Központi Előadói Iroda Kultúrpolitikai Munkaköre jelentetett meg - nem sikerült fellelni.

Perényi Imre: Nyugati dekadens áramlat a mai építészetben¹⁶

Perényi Imre beszédében alapvetően problematizálja a nyugati, modern építészet jelenlétét Magyarországon, a modernt, mint építészeti stílust egyértelműen a *“hanyagló kapitalizmus”* termékének feltüntetve és ellene a következő vádpontokat hozza fel: a modern építészet semmibe veszi a tömegarányt, léptéket, ritmust; tartalom és forma ellent mondanak; a szerkezeti lehetőségeket ésszerűtlenül alkalmazza; mellőzi a hagyományokat; kizárja a társművészeteket; nem törődik a tájjal, a városképpel.

A megoldást a szovjet építészeti hagyomány követésében látja, melyet a modernnel szembeállítva a következőkkel jellemez: széleskörű demokratizmus; egységesen beépített útvonalak, tervek és elvek, városnegyedek és városok; a képzőművészetek és az építészet szintézise; állandó fejlődés, változatosság és gazdag formanyelv; evolutikus építészet, nem pedig merev, dogmatikus, mint a nyugati építészet.

Perényi elismeri, hogy a háború előtt nagyobb hatással volt a nyugateurópai építészet a magyar építészetre, de fontosnak tartja kiemelni, hogy mindez csak azért lehetett mert szoros kapcsolat volt az építészet és az építési vállalkozások között, valamint a magyar építészek nem is ismerték a Szovjetunió elméletét és gyakorlatát.

Világosan kimondja, hogy *“az építészetet is - mint általában a művészetet, - az egész dolgozó nép történelmi feladatának: a szocializmus, a kommunizmus építésének szolgálatába kell állítani.”*

¹⁶ PERÉNYI Imre: Nyugati dekadens áramlat a mai építészetben (kivonat).

Major Máté: Zűrzavar mai építészetünkben¹⁷

Major Máté tartalom és forma elválaszthatatlanságával érvel elsőként a modern építészet mellett. Habár belátja hogy *“építőművészetünk zsákutcába jutott, csőd fenyegeti”*, egyértelműen kifejezi hogy az új, szocialista építészetnek nem a régmúlt formáiból kell táplálkozni, hiszen a régi formák elmúlt tartalmakat hordoznak. Az építészeti folytonosság fenntartása végett azonban nem szabad elrugaszkodni a megelőző kor hagyományától, a modern építészettől, hanem a szocialista ideológia állandó ellenőrzése mellett le kell vonni a konzekvenciákat. A szocialista magyar építészet felelősségeként és feladatákként definiálja az *“új építészet”* helyes elveinek továbbvitelét és fejlesztését, a *“rothadó kapitalizmus”* által deformált elveknek pedig felülvizsgálatát és hátrahagyását.

Majorérvelésében az *“új építészet”* a szocialista és a kapitalista ideológia között vergődik, mely szerint az ember életét, munkáját szolgáló, könnyebbé és kényelmesebbé tevő mozgalmat, az emberi léptéket és a funkció előtérbe helyezését követelő stílust az épített kapitalizmus kompromittálta, azonban nem tette kizárólagosan magáévá, hiszen a *“hanyagló Nyugat”* városaiban is alapvetően elutasító a magatartása az új stílussal kapcsolatban. Mindösszesen a gazdasági előny miatt alkalmazzák egyszerű formáit, mellyel kiüresítik és elsivárítják, ezzel teljes mértékben megcsúfolják azt, mely építészet *“a minden embert szolgálás vágyával”* indult.

A *“haladó nemzeti hagyomány”* kérdésében Major elhatárolódik a klasszicizmushoz való visszanyúlástól, mely szerint, a teljesen formalista módon való megvalósulása által (egy-egy timpanon, aedícula és árva oszlop homlokzatra biggyesztése) valóban mozgalmassabbá teszi a homlokzatot, azonban maga az építész se tudja, hogy mi benne a haladó és mi a nemzeti, még kevésbé egy laikus. Sürgeti, hogy inkább a logikát próbálják meg átvenni, mely az adott korok stílusát létrehozta, ne pedig magát a stílust.

Felszólalását a teendők számbavételével zárja, melyben hangsúlyozza a szabad és őszinte kritika szellemét, a magyar építőművészet múltjának feltárását, valamint azt, hogy amíg a Szovjetunióban és annak nyomán Magyarországon ki nem alakul a szocialista realizmus építészetének elmélete, a nemzeti forma keresésének kíváncsiságán kívül, ne kössék meg más elvárással a magyar építészek kezét.

¹⁷ MAJOR Máté: Zűrzavar mai építészetünkben In: MAJOR Máté - OSSKÓ Judit - DVORSZKY Hedvig (szerk.): Új építészet, új társadalom 1945-1978. Válogatás az elmúlt évtizedek építészeti vitáiból, dokumentumaiból. Budapest: Corvina Kiadó, 1981

Lukács György két hozzászólása¹⁸

Lukács György Major érvelésébe az esztétika szerinte sajátos tulajdonsága miatt köt bele, miszerint az *“túlmege a tartalom pusztá gondolati teljességén és helyességén”*. Lukács szerint ha kikapcsoljuk ezt az *“esztétikai pluszt”* az építészet kérdésének tárgyalásából, akkor feltétlenül helytelen következtetésekre jutunk.

Véleménye szerint Major egyszerűen hiába próbálja leválasztani a Bauhaus és a modern polgári dekadens fejlődés nyilvánvaló kapcsolatait, mely annak ellenére hogy a burzsoázia által sem lett elfogadva, még az imperialista dekadencia megnyilvánulása.

Kiemeli, hogy teljes mértékben el kell fordulni a nyugati kozmopolita iránytól és radikális hozzáfordulásra van szükség a magyar haladó hagyományokhoz.

Hozzászólások: Bonta János, Kardos György¹⁹

Bonta János egyenesen Sztálin elvtárust idézi, aki szerint a felépítményt az alap hozza létre. Így már könnyen belátható mindenki számára, hogy a *“kapitalisták igényeinek kielégítésére, kapitalista építések által megvalósított ‘új építészet’ feltétlenül része a kapitalista felépítménynek”*.

Bonta egyértelműen a klasszicista hagyományt jelöli ki, mint megfelelő alapot a magyar építészet továbbfejlődéséhez. Véleménye szerint ez az egyetlen stílusrendszer, amely teljes egészében számos épületben és rajzban fennmaradt, ez a stílus képviseli a haladó hagyományt, a reformkorszak

hagyományát (melyet a szocialista ideológia közel érzett magához), hazafias felbuzdulás jellemzi, módszerei és formái fellelhetők a népművészetben is.

Kardos György konstruktivizmussal vádolja Majort, mely közvetlenül a technika fejlődéséből ered, így nem tudja megfelelően képviselni a haladó hagyományt. Bontához hasonlóan szintén a klasszicizmushoz való fordulás mellett érvel, melyet szerinte a *“feudális nemesek, kisbirtokosok, polgári és parasztrétegek egyformán magukévá tettek”*.

¹⁸ LUKÁCS György két hozzászólása. In: MAJOR Máté - OSSKÓ Judit - DVORSZKY Hedvig (szerk.): Új építészet, új társadalom 1945-1978. Válogatás az elmúlt évtizedek építészeti vitáiból, dokumentumaiból. Budapest: Corvina Kiadó, 1981

¹⁹ HOZZÁSZÓLÁSOK - MAJOR Máté - PERÉNYI Imre - RÉVAI József: Vita építészetünk helyzetéről. Budapest: Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége, 1951.

Révai József: Az új magyar építészet kérdései²⁰

A vitáról sokat elárul Révai József kultúrminiszter zárszava így kezdődik:

“a felszólalók csak Major elvtársat támadták (...) Perényi elvtárrsal senki sem vitatkozott”.

Révai arra biztatja az építészeket, hogy bátran vállalják fel véleményüket, valamint leszögezi, hogy attól még, hogy valaki régebben híve volt a modernista iskolának nem következik hogy ne változtathatna álláspontján és hogy ilyen változtatásokat nem követhet az opportunizmus vagy az elvtelen alkalmazkodás vádja.

Kénytelen kiemelni azt is, hogy bár Perényi elvtárs vezetése alatt mennek a magyar tervépítkezések, mégis ezekből is burzsoá-modernista épületek születtek. (lásd: MÉMOSZ székház, Honvédelmi Minisztérium)

Zárszavának legfontosabb eleme, hogy kimondja a végítéletet a modernista építészet elveire, amelyek szerinte keveset érnek, ha csak önmagukban helyesek, de megvalósulásuk közben eltorzulnak, önmagukkal jutnak ellentétbe, ezen állítását alátámasztva hívja fel a figyelmet a MÉMOSZ székház véleménye szerinti használhatatlanságára, mely szintén ezen elvek alapján épült.

Természetesen végső soron 5 pontban fogalmazza meg az elhangzottak alapján formált javaslatlétét, amelyek: az ún. nagy építészeti vitának nyilvánosságra kell kerülni, mert az építészet kérdései a nyilvánosság elé tartoznak. Az Építésügyi Minisztériumnak az építészet művészeti kérdéseivel is foglalkozni kell. Össze kell hívni a magyar építészek plénumát, felülvizsgálni az oktatást és önálló művészeti szövetséget kell létrehozni az építészeknek.

20 RÉVAI József: Az új magyar építészet kérdései. In: In: MAJOR Máté - OSSKÓ Judit - DVORSZKY Hedvig (szerk.): Új építészet, új társadalom 1945-1978. Válogatás az elmúlt évtizedek építészeti vitáiból, dokumentumaiból. Budapest: Corvina Kiadó, 1981

a vita következményei

A nagy építészeti vita után, Révai József útmutatása szerint, összehívták a Magyar Építőművészek Első Országos Kongresszusát, így 1951. október 28-30 között a Nemzeti Múzeum dísztermében, a vita eredményei a nagy nyilvánosság előtt is elhangoztak.

Az első ülésnapon hangzott el Major Máté beismerése tévedéséről.

Major Máté: Szocialista realista építészetünk kialakításáért!²¹

Major teljes mértékben elhatárolódott korábbi álláspontjától, tagadva a magyar „művészettörténelem” létét, a magyar nemzeti sajátosságok létezését és a modern építészet elveit.

Elfogadta, hogy a haladó hagyományok a reformkor világába vezetnek, melybe „a szocializmust építő társadalmunk egész szellemisége” gyökerét ereszti. Kimondja, hogy előbb a szocializmus ideológiájának és a szovjet építészet megismerésének segítségével meg kell állapítani, hogy egy-egy mű mennyiben tekinthető magyar alkotásnak és csak utána lehet ebből következtetni a magyar művészet-építészet sajátos vonásaira.

Ahhoz, hogy a magyar építészek elérkezzenek a saját szocialista realista építészetükhöz, a következő tennivalókat fogalmazza meg:

“Le kell vetnünk magunkról - ha kell, erőszakkal is - a nyugati építészet formáló módszereinek kényszerzubbonyát. (...)

Ki kell sürgősen munkálnánk a nemzeti építészeti hagyományainkkal kapcsolatban itt felvetett összes problémákat. (...)

Meg kell ismernünk igazán és teljességében a szovjet építészet nagyszerű jelenét és gazdag építészeti múltját. (...)”

A Kongresszuson Major Mátén kívül felszólalt Bonta János, Dániel Péter, Érdi Tamás és Weiner Tibor. Beszédeikben megerősítették a Major Máté által helyeselt és Révai József által elmondottakat a szocialista realista magyar építészet helyes megvalósulásáról.

21 MAJOR Máté: Szocialista realista építészetünk kialakításáért! In: In: MAJOR Máté - OSSKÓ Judit - DVORSZKY Hedvig (szerk.): Új építészet, új társadalom 1945-1978. Válogatás az elmúlt évtizedek építészeti vitáiból, dokumentumaiból. Budapest: Corvina Kiadó, 1981

1975: a “tulipános” vita

A talán máig legszélesebb körben ismert építészeti vita az 1975-ben zajlott “tulipános” vita. Az Élet és Irodalom, valamint a Magyar Építőművészet c. folyóiratokban publikált kritikák és vélemények gyűjtőpontját a Csete György vezette Pécs csoport “paksi kísérlete” adta, amely során az 1973-ban Paks város kishegyi területén megkezdett, a paksi atomerőműhöz tartozó lakótelep építésének befejezésére kérték fel a pécsieket, mivel az addigi fázisokban megvalósult, orosz házgyári mintára elkészült lakások nem tetszettek a lakóknak.²²

A Pécs csoport továbbfejlesztett panelházainak megvalósulása után, 1975-ben Major Máté: Nagypanel és tulipán című bírálata indította el azt az építészeti és közéleti diskurzust, melyben a paksi házak ornamentikájának, létjogosultságának kapcsán vetődtek fel újra a magyar építészet formai útkereséséhez, a lakásépítéshez, valamint a panelépítéshez kapcsolódó aktuális kérdések.

A vitához egészen kivételesen módon nem csak építészek, de más társművészetek képviselői is hozzászóltak, véleményt formáltak, valamint az Élet és Irodalomban külön “rovatot” kapott: Vita az építészetről címen. Dolgozatomban az összes hozzászóló cikkét nem elemeztem, csak azokat, amelyek kiemelt szempontomhoz kapcsolódtak, a magyar építészet stíluskereséséhez.

A vitacikk-folyam során a következők publikálták véleményüket:

Az Élet és Irodalom c. folyóiratban:

Major Máté, Nagy László, Vadas József, Kerényi József, Ilosvai Ferenc, Berey Katalin, Dr. Szűcs István, Szilágyi István, Melocco Miklós, Zöldy Emil, Rév Ilona, Hoffmann Tamás, Preisich Gábor, Csete György, D. Blazsek Gyöngyvér, Deák László, Dulánszky Jenő, Jankovics Tibor, Kistelegdi István, Kovács Attila, Nyári József, Oltai Péter, Pálfi Miklósné, Szabó György, valamint az Élet és Irodalom szerkesztősége.

A Magyar Építőművészet c. folyóiratban:

id. Dr. Kotsis Iván, Granasztói Pál, Gerő László, Weichinger Károly, Pogány Frigyes, Cserba Dezső, Janáky István, Preisich Gábor, Finta József, Dr. Bonta János, Heim Ernő, Vadász György, Horler Miklós, Komjáthy Attila.

14 ²² JANKOVICS Tibor: A pécs csoport. PRAXIS konferencia, 2015. PRAXIS#02 - Jankovics Tibor - A pécs csoport - YouTube (utolsó elérés:2024.11.02.)

a vita előzményei

Lakótelepépítés

A szocializmus alatti erőltetett iparosítással, a nehézipar fejlesztésével együtt járt a gyárak munkásainak lakásigényét kielégítő, a szovjet mintára megvalósuló lakótelepépítés, panelépítkezés. A lakásépítés elősegítette a célul kitűzött urbanizációs folyamatok felgyorsítását, valamint háttérbe szorította a magántulajdonú családi házakat. A meghatározott elemekből, típusokkal történő, házgyári tervezés erősen megkötötte az építésszek kezét és háttérbe szorította jelentőségüket, visszavetette a fejlődés, fejlesztés lehetőségét. Olyan „*sablontelepek*” jöttek létre, melyek mennyisége és ezzel a lakásállomány növelése elismerendő, azonban minőségük vitatható.²³

1956 után enyhült a kulturális diktatúra a művészetek minden területén, így az építészetben is. A forradalom után berendezkedő hatalom visszaszóló lakásviszonyokat örökölt, vidéki kockaházakkal és a lakótelepek kétséges és elutasított látványával. Ennek feloldásaként, hogy társadalmi bázisát megerősítse, szeretett volna érzékelhető változásokkal javítani ezen házak megítélésén. Így érkezünk meg az 1961-ben meghirdetett tizenöt éves lakásépítési programhoz.

Csete György és a Pécs Csoport

A Pécs Csoport, melynek vezetője és szellemi atyja Csete György, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építész Karának Lakóépítészeti Tanszékén kezdett el formálódni, ahol Csete külsős konzulensként vett részt a tanításban.

Jankovics Tibor visszaemlékezése szerint, 1968-ban Bachman Zoltán kollégiumi szobájukban történő „rájuk förmedése” hatására kerültek le Pécsre dolgozni, ahova Csete 1971-ben követte őket. Pécsen éppen igyekeztek megújítani a baranyai építészirodát. Ezt a megújulást vezette Mischl Róbert igazgató, aki a kockázatot és a felelősséget is vállalta a fiatal és a rendszerből kissé kilógó gondolkodású Pécs Csoport munkásságáért.

1972-ben alakult meg hivatalosan a Pécs Csoport, melynek tagjai:

Csete György, D. Blazsek Gyöngyvér, Deák László, Dulánszky Jenő, Jankovics Tibor, Kistelegdi István, Kovács Attila, Nyári József, Oltai Péter és Pálfi Miklósné.

A korhelyzet hozta magával a természethez való visszanyúlást, a hagyománykeresést. A tömeges panelépítészet által egyértelműen vizualizálódó technicista hozzáállás és a szűk gazdasági szempontok által megkötött kezű építész, és az így létrejövő építészetet a Pécs Csoport egyértelműen embertelennek tartotta és igyekezett elhatárolódni tőle. Keresték az utat, mely az építészet humanizálása felé vezet és ehhez kapaszkodót a magyar népművészetben vélték fellelni. A csoport 9-10 évig dolgozott és gondolkozott együtt építészeti kollektívaként, mely során nem csak házakat terveztek, de kiállításokon és kiadványokban, újságcikkekben igyekeztek képviselni és bemutatni irányvállalásuk. A csoport végül, részben a tulipán vita hatására 1978-ban feloszlott.

Csete György: Anyanyelvünkön beszélünk-e építészetünkben?²⁴

Atulipán vitát kirobbantó házak megvalósulása előtt jelent meg a Művészet c. folyóiratban egy rövid manifestó, amely jól mutatja a Pécs Csoport formakeresésének folyamatát és egyértelműsíti a csoport népi építészethez, természetéhez, organikus formákhoz való ragaszkodását.

A szövegben az építészet harmónikus létrejöttéhez - a zenéhez hasonlítva - kiemelik a hagyományok és közös alap fontosságát, melyet a *“nyelv, a hagyomány legmélyebb emberi rétege”*-ként definiálnak, célként pedig az anyanyelvi építészet művelését fogalmazzák meg.

Major Máté: Nagypanel és tulipán²⁵

Elismerő szavakkal kezdi Major Máté publicisztikáját az Élet és Irodalom címlapján, miszerint a nagybetűs Ifjúságot nem szabad visszafogni, újító és határfeszegető magatartásukra szükség van, hogy az „őregség” ne hogy eltunyuljon. Ennek ellenére mégsem tud szó nélkül elmenni a paksi házak mellett.

A Pécs Csoport hitvallását mind ideológiai, mind gyakorlati szempontból tévesnek ítéli meg. Major, majd 25 évvel az ún. nagy építészeti vita után, amelyben még a haladó magyar hagyományok keresését gyakran hasonlították a népzene és népköltészet hasonlóságához és hatásához a zenére és költészetre (habár igaz, nem Major fő álláspontja volt ez), itt elhatárolódik attól a gondolattól, hogy a népi építészet formáit adaptálni lehetne az új építészetben. Azt tanácsolja, hogy a népi építészetet produkálók magatartásával keressen az Ifjúság rokonságot, ne pedig annak formáival.

Breuer Marcell és Walter Gropius előadásai és állításai segítségével érvel a tartalom és forma összefüggéseiről és a helyes építészeti értelmezésről, mely szerint bizonyítja, hogy a nagypaneles szerkezet soha nem szervülhet össze „nemzeti” tulipánokkal.

Legélesebben a „haladó népművészeti hagyományok” ellen szól Major, melyek szerint nem léteznek, „csak hagyományaink” vannak. A népművészet nem teremt és nem tart meg közösségeket álláspontja szerint, hanem épp fordítva a közösségek teremtették meg a népművészetet, amelyet az is mutat, hogy nincsenek már ilyen közösségek.

“a feudalizmus nyomása alól felszabadult parasztság maga veri szét, kótyavetyéli el igazi népművészetét”

A Pécs Csoport paksi kísérletét teljes tévedésnek minősíti, melyet korrigálni lehet és kell.

Nagy László: Hol a tulipán?²⁶

Nem lehet tudni, hogy Major Máté vitaindítónak szánta-e a cikkét, ahogy azt sem, hogyha Nagy László költő nem veszi szívére a Pécs Csoport fiataljainak ügyét, mert-e volna bárki ellene mondani a nagy tiszteletnek és presztízsnak örvendő Majornak.

Nagy elítéli Major lealacsonyító hangnemét mellyel visszavetheti az emberi, korszerű építészet felé való törekvést, a rideg, embertelen és művészi megformálás híján lévő panelektől. Hagyomány és korszerűség harmóniája mellett szólal fel, valamint hangsúlyozza a népművészet megtartó erejét. Az ornamens tekintetében pedig kiemeli, hogy nem mázsolmánytól, hanem tapintható plasztikai leleményről van szó.

Majornak pedig a következő tanácsot címzi: *“Az építészeti kritikusnak a tájékozottság totálisan szükséges. És a megcsontosodás mindig konzervatív és retrográd.”*

“Az új építészet jó ügye” érdekében szokásával ellentétben Major reagálni kényszerül Nagy László kritikájára. Véleményén nem változtat, azonban alaposabban kifejti mit szeretett volna problematizálni Nagypanel és tulipán c. írásában. Major úgy gondolja, az építészetnek előbb belülről kell megújulni, tartalmában kell jobbá, nemzetibbé válnia és ezt a megújulást tudja majd lekövetni formailag. Úgy véli minták préselésével a panelbe még inkább felmentést kap az építőipar a panelek fejlesztése alól. Major szerint a dekorálás egy hamis módszer mind a jobbításra, mind a magyarosításra, mert az megtévesztő az épület konstrukciós jellegét illetően.

Nagy László: Hol az építőművészet?²⁸

“Feleletet vártam arra, miért nincs emberi és modern építészetünk.” Nagy László szinte tetemre hívja Majort válaszában, rámutatva hogy erre a kérdésre, ha Major - több évtizedes teoretikus, tanszékvezető, egykor az Építőművészek Szövetségének elnöke - sem tud válaszolni, akkor kié a felelősség, kinél kell keresni a válaszokat?

“A vitatott téma elvi és szakmai vonatkozásairól szeretnénk tovább folytatni az eszmecserét, túllépve a párbeszédre, s közelítve a tényszerűbb és higgadtabb érvekhez.”²⁹

A következő számokban megjelenő véleménycikkek és kritikák két fő témát járnak körül: a panelépítészet kialakulásának gazdasági törvényszerűségét, az így megvalósuló házak tökéletlenségeit, valamint a díszítés, mint magyar jelleg megjelenésének problémáját a homlokzatokon és annak inkoherenciáját a házak szerkezetével, funkciójával.

Különböző mértékben, de minden hozzászóló elismeri, hogy a panelépítészet bár a legjobb megoldás a lakáshiány megoldására, formája kezdeti állapot, melynek hibáit és hiányosságait nem szabad elhallgatni, azonban bizakodni kell a jövőben ezek megoldásában.³⁰

Az építészet belülről jövő, tartalmi megújulása mellett érvelnek, amely magával tudja hozni a megfelelő formát, hitelesebben tükrözni a magyar építészet magyar jellegét, mint a paksi tulipános házak motívumai.

27 MAJOR Máté: Itt a tulipán! Élet és Irodalom, XIX. évf., 1975/41, 5.

28 NAGY László: Hol az építőművészet? Élet és Irodalom, XIX. évf., 1975/41, 5.

29 Élet és Irodalom, XIX. évf., 1975/41, 5.

30 VADAS József: Ellenség-e a panel? Élet és Irodalom, XIX. évf., 1975/42, 5.

A Pécs Csoport manifesztójában a nagypaneles lakásépítési technika szükségességének elismerésével kezd, paksi kísérletük bemutatását, kihangsúlyozva azonban, hogy ennek nem lehet szükségszerű velejárója a merevség és sematizmus.

Elképzeléseiket, amíg a jövőben ki nem alakul az a feltételrendszer, amelyben képesek lesznek a differenciált igények mennyiségi és minőségi kielégítésére, a következőkben határozták meg:

A lakások komfortja, belső humánus tartalma, és az épületek, lakóterületek külső merev üressége közötti ellentmondás fokozatos feloldása.

Olyan szociális környezet kialakítása, amely széles körben ismert alapokon nyugszik.

Az épületek alapterveit, alaprajzi, szerkezeti és formai megjelenését a lehetséges mértékig korszerűsítették.

Nyilatkozatukban kiállnak kísérletük mellett és nyíltan felteszik a kérdést: Van-e, lehet-e, szükséges-e, hogy sajátos arca, karaktere legyen építészetünknek, és ha igen, melyek az előfeltételei ennek?

A vita hatására, a szinte egybehangzó szakmai elutasítás nyomán, valamint minisztériumi utasításra 1976-ban véget vetettek a paksi kísérletnek. Az Ifjúsági Iroda még két évig létezett, majd tagjai szétszéledtek és különféle irodákban helyezkedtek el. A Pécs Csoport ezután is rendezett még néhány kollektív kiállítást, egészen 1978-as feloszlásukig.³²

Ennek ellenére már 1979-ben megjelenik egy méltató cikk Dénesi Ödön tollából a Városépítés c. folyóiratban, melyben a paksi lakótelep tulipános házairól ír.³³

1980-ban pedig Erdei András Csete egyik tanítványa révén újjáalakul a csoport és igyekeznek bekapcsolódni a nemzetközi építészet vérkeringésébe, 1981-ben három kiállítást valósítanak meg Helsinkiben, Jyväskyläban és Stockholmban. Ugyanebben az évben jelenik meg Jonathan Glancey tanulmánya az Architectural Reviewban³⁴, aki a kísérletet egy humánusabb környezet megteremtésére irányuló szerencsés vállalkozásként fogja fel.³⁵

Az ezredforduló után a tulipános házakat végül levakolják, 2009-ben a felújított épületeket benevezik az Év homlokzata pályázatra, ahol a szépségversenyben oklevelet nyernek.

19 31 Csete György, D. Blazsek Gyöngyvér, Deák László, Dulánszky Jenő, Jankovics Tibor, Kistelegdi István, Kovács Attila, Nyári József, Oltai Péter, Pálfi Miklósné

32 VADAS József: A tulipán-affér - A Pécs Csoport paksi lakótelepe. In: P. SZÚCS Julianna - BACHMANN Erzsébet (szerk.): Pécs építésze tegnapelőtt, tegnap, ma, holnap. Budapest: Balassi Kiadó, 2020. 81-95.

33 DÉNESI Ödön: Egy születő új város: Paks. Városépítés, 1979. 1. 15-24.

34 GLANCEY, Jonathan: Pécs Group. Architectural Review, 1981. december.

35 SIMON Katalin: A tulipán vita. Iskolakultúra, XVI. évf., 2006/6 13-27

2000: vita a Nemzeti Színházról

A Nemzeti Színházról és az utolsó Nemzeti Színház pályázat kapcsán felmerült építészeti, etikai kérdésekről szóló vita 2000. január 18-án zajlott Budapesten, a Bercsényi utca 28-30 szám alatt, személyes jelenléttel. A vita szervezője a Bercsényi Építész Szakkollégium volt.

Az esemény jegyzőkönyve 2000. április 2-án jelent meg az Építészfórumon.³⁶

A jegyzőkönyv alapján a Bercsényi Építész Szakkollégium képviselőjében a vitát szervezte: Somlai-Fischer Szabolcs, Nagy Péter Sándor és Szemerey Samu.

A meghívott vitatkozók: Vargha Mihály, az Új Magyar Építőművészet főszerkesztője, Balázs Mihály építész, Magyar Bálint volt kulturális miniszter, Reischl Gábor építész, Fiala István építész, Zilahy Péter író, Szalai András építész-művészettörténész.

A vitához hozzászolt: Ordasi Zsuzsa, Roth János, Schneller István, Ligeti Béla, Szegő György, Bartók Miklós, Belitska-Scholtz Hedvig.

A vita elemzéséhez elengedhetetlen ismerni a Nemzeti Színház pályázatainak és meg nem építéseinek történetét.

a vita előzményei

A Nemzeti Színház meg nem építése

1837-ben az akkori Kerepesi, mai Rákóczi út elején, az Astorián épül meg a Pesti Magyar Színház épülete (terv.: Zitterbarth Mátyás). A Nemzeti Színház 1840-től ott kezdi meg működését, egészen 1908-ig mikor az 1900-as évek elején tönkremenő Népszínház épületébe költöznek a Blaha Lujza térre. Ezt követően 4 év múlva 1912-ben a Rákóczi úti Nemzeti Színház épületét elbontják, majd pedig pályázatot írnak ki a helyszínre, egy új, kifejezetten már a Nemzeti Színház társulatának dedikált épület tervezésére és megkezdődik a Nemzeti Színház pályázatok meg nem valósulásának majdnem egy évszázados sorozata.

Az első pályázat helyszíne tehát 1912-ben az Astoria sarok. A kétfordulós pályázat első fordulójában Medgyaszay István I. díjat nyert, azonban a városi közönség tetszését nem nyeri el a vasbeton épület, így a zsűri második, meghívásos fordulót ír ki, melyet Tőry Emil és Pogány Móric nyer. A színház építése azonban az első világháború miatt elmarad, de a megépítendő terv ez marad egészen 1937-ig a Nemzeti Színház megalakulásának centenáriumaig, amikor azonban a megvalósulást a második világháború hiúsítja meg.

A Nemzeti Színház kérdése 1964-ben kerül újra asztalra, mikor is a Blaha Lujza téri Népszínház épületét a metró építésének ürügyén bezárják, majd 1965-ben felrobbantják az épületet. Ekkor a társulat ideiglenesen a Hevesi Sándor téri Magyar Színházba költözik. 1965-ben írják ki a második pályázatot, ezt már 1964-ben egy elhelyezési pályázat is megelőzi, amelyben Ébert Ágoston, Preisich Katalin és Preisich Gábor, illetve Kovács Balázs és Mező Lajos érnek el kiemelt díjazást.

³⁶ Nyilvános vita a Nemzeti Színház kapcsán felmerült építészeti, etikai kérdésekről. Építészfórum, 2000. 04. 02. Nyilvános vita a Nemzeti Színház kapcsán felmerült építészeti, etikai kérdésekről (epiteszforum.hu) (Utolsó elérés: 2023. 10. 11.)

A kiemelt díjazott pályázatok alátámasztották az akkor már központosított szocialista hatalom elképzelését, a színház Dózsa György úti elhelyezését.

A második pályázat formája nemzetközi pályázat a szocialista országok építészeti számára. A pályázat során két második díjat osztanak, Jan Boguslawski és Bohdan Gniewiewski, valamint Hofer Miklós számára. Megbízást végül Hofer Miklós kap. Az ezt követő 23 évben magát az építést a kormányzat sosem valósította meg, azonban újabb és újabb tervváltozatok láttak napvilágot, a közvélemény nyugtatásául, míg végül 1983-ban mozgalom indul a színház megépítéséért.

1989-ben, még a rendszerváltás előtt írják ki a harmadik Nemzeti Színház pályázatát. Ezt a pályázatot is egy elhelyezési ötletpályázat előzte meg, amelynek eredményeképp az akkori Engels, mai Erzsébet tér és a budavári Szent György tér között választhattak lehetséges helyszínt a pályázók. A harmadik pályázat győztese Ligeti Béla lett, aki a Németh kormány idején még megkapja a megbízást egy beruházási programtervre, azonban a rendszerváltás és az azt követő Antall kormány ejti a Nemzeti Színház ügyét.

1997-ben írják ki a negyedik Nemzeti Színház pályázatát, amelynek helyszíne az Erzsébet tér, lebonyolításának formája névalírással, nyílt, hazai pályázat. A pályázat győztese Bán Ferenc. Az új színház alapkövét 1998 tavaszán helyezik el.

1998-ban a választások után, kormányváltást követően az új kormány leállítja az építkezést, azonban a Nemzeti Színház kérdését nem veszi le a programjáról. Az 1997-es pályázat eredményét figyelmen kívül hagyja és visszatérne a Dózsa György úti helyszínhez, egy csökkentett programú színház tervével.

Erről az elképzelésről, azonban a fővárosi és kerületi fellépés miatt le kell mondaniuk. A kormány ezután Dél-Pestet jelöli ki helyszínül és pályázat nélküli tervezési megbízást ad Siklós Máriának, amely eljárás, majd a nyilvánosságra kerülő terv az építész szakma hangos bírálatát váltja ki.

1999-ben végül egy szűk körű meghívásos pályázatot írnak ki, melyet Vadász György nyer meg. Azonban Vadász György végül tervezői hatáskörének korlátozása miatt visszalépett az épület tervezésétől, amely konfliktus végül a Siklós-féle terv továbbviteléhez és megépüléséhez vezetett.

Az új, Siklós Mária tervei alapján elkészült Nemzeti Színházat 2002. március 15-én nyitották meg.³⁷

37 a történeti áttekintéshez felhasználtam: VARGHA Mihály: Kudarc-sztori. Építészfórum, 2000. 07. 13. Kudarc-sztori (epiteszforum.hu) DÉRY Attila: Nemzeti színházaink. Mozgó Világ, XX-VII. évf., 2001/1, 121-127.

a vita

Vitaindítóként az Építész Szakkollégium képviselői, a vita szervezői ismertették azokat a politikai, közéleti, etikai és szakmai kérdéseket, melyek megválaszolását tűzték ki célul a jelenlévők segítségével.

Mitől lesz egy színház Nemzeti Színház? Ki építheti egy nemzet színházát, kinek építheti és mennyi időre szól? Mennyire van átpolitizálva, mennyire nem közhasznú, mennyire tekinthető propaganda célú kezdeményezésnek a Nemzeti Színház terve 2000-ben?

Hogyan kezeli a mindenkori közélet és a mindenkori hatalom, legyen az kormány, vagy ellenzék az építészeti kérdéseket, az építészeti kérdését és a köztér kérdését?

Ordas Zsuzsa Koltai Tamás - Nem csak nemzeti ügy c. cikkéből idéz a Nemzeti Színház szükségességének kapcsán, mely szerint *“a Nemzeti Színház nincs kiszolgáltatva az ideológiának, a politikának, a színházon kívüli eszméknek. Egyedül és kizárólag esztétikai színvonalra minősíti.”* Azonban a kérdést kiegészíti: ma (2000-ben) van-e szükség Budapesten Nemzeti Színházra?

Magyar Bálint a nemzeti jelző megfelelő megvalósulását egy új minta kialakításában látja, mind megújulásban építészeti értelemben, mind pedig társulatszervezési szemlélet értelmében.

Zilahy Péter a Nemzeti Színház drámáját és sajátságosan magyar voltát az épület meg nem építésének történetében és kálváriájában látja, Szalay András pedig erre rálicitálva javasolná, hogy a meg nem épülő Nemzeti Színházat egy stáb állandóan tervezze (és az sose valósuljon meg).

Magyar Bálint is elismeri, hogy lényegében egy permanens Nemzeti Színház építési mozgalom az, amit az ország megvalósít. Nemzeti Színház nincs és nem is volt, a mozgalom minden. Kimondja, hogy a Nemzeti Színház Erzsébet téren való építése teljes mértékben politikai okokból lett leállítva, valamint a Kamara felelősségét emeli ki és cselekvést sürget, hogy a jövőben ne történhessen meg az építész szakma véleményének figyelmen kívül hagyása, ilyen és ehhez hasonló kiemelt beruházások esetén.

A felszólalók szinte mind egyetértenek abban, hogy a Bán Ferenc által tervezett Nemzeti Színház építésének leállításával lényegében az egész szakma validitását kérdőjelezte meg a kormány.

Szalai András fogalmazza meg, hogy a rendszerváltás után nem tisztázódott, hogy mi az ami pártpolitikai és mi az ami nemzeti érdek. Magyar Bálint elvárna, hogy ezekről a kérdésekről a szakmának ítélete legyen és ne meneküljön el a kihívások elől.

Bartók Miklós kompromisszumra való törekvésre buzdít. Javaslat, hogy a Kamara ragaszkodjon a következőkhöz: a meghívásos pályázatra azokat és kizárólag azokat hívják meg akik az előző pályázaton díjat vagy megvételt nyertek. Ne csak a homlokzatra, hanem az egész épületre szakszerűen kiírt pályázatról legyen szó. Megfelelő zsűri álljon össze, akiket a nemzetközi építész szakma is megerősít, hogy az elbírálás korrektsége vitathatatlan legyen.

A vitát végül Ordasi Zsuzsa összefoglalója zárja, aki a kompromisszumkészség minimálisra csökkentését, az európai normák szem előtt tartását, egy nyilvános, lehetőleg nemzetközi pályázatot és az esztétikai szempontok érvényesülését javasolja.

Szemerey Samu az utolsó szó jogán kiemeli, az építészeknek meg kell tanulni kommunikálni és ebbe a kommunikációba a “Nem” is bele kell tartozzon.

a vita következményei

A vita és az általa megfogalmazott törekvések végül nem tudták befolyásolni a Nemzeti Színház sorsát. Hiábavaló volt az építészek protestálása, a szakmai és esztétikai hiányosságok sorolása, nyílt levelek és tiltakozások sorozata, Siklósi Mária terve megvalósult a Duna parton.

Kerényi József: Szakbíráló - Az új Nemzeti Színház koncepciótervéhez³⁸

Kerényi Józsefet, a tervező Siklósi Mária kérte fel hogy írjon opponenciát, aki a feladatot azzal a feltétellel fogadta el, hogyha nem kell túl sok rosszat mondania, elvállalja. A koncepcióterv megismerése után úgy döntött opponenciát nem ad ki, de egy levélben összefoglalta legfontosabb észrevételeit.

Legnagyobb problémaként a minimálisra csökkentett színházi programot emeli ki. Ezek után problematizálja az eljárás menetét, a tervpályázat hiányát és a gyűlölködő politikai küzdelem negatív hatását a Nemzeti Színház ügyére, mely ezáltal közömbössé tette közönségét az ügy valódi jelentősége iránt.

2000. decemberében Siklósi Máriát kizárták az építészakamarából.

38 KERÉNYI József: Szakbíráló - Az új Nemzeti Színház koncepciótervéhez. Építészfórum, 2000. 07. 13. Szakbíráló — Az új Nemzeti Színház koncepciótervéhez (epiteszforum.hu)

befejezés

A kiválasztott viták bemutatása és tárgyalása után úgy gondolom szorosan vett összehasonlításuk által messzemenő következtetéseket nem érdemes és nem is lehetséges levonni a megismertekből. Habár az elemzett vitákat lazán összeköti az újra és újra felbukkanó kérdés, mi a magyar építészet? Mitől lehet magyar az építészet? Azonban a viták kiindulási pontjai mind térben, mind időben, mind témában olyan messze vannak egymástól, hogy csak kellemetlen erőltetés által lehetne egy-egy mondatot és véleményt egymás mellé tenni.

Azonban tágabb perspektívából elemezve érdekes folyamatok rajzolódhatnak ki, a mindenkori hatalom és építészet viszonyáról, az építészek társadalmi felelősségvállalásáról, valamint a szakmai közéleten belül húzódó erővonalakról és pozíciókról.

építészet és politika

1951-ben a berendezkedő államszocializmusnak kiemelten fontos volt a művészeti ágak feletti teljes ellenőrzés megszerzése és azok saját céljára való használata, ez alól nem volt kivétel az építészet sem. Egy kor építésze nem csak építészeinek tehetségét és gondolatait mutatja, a középületek, az állam által támogatott és megrendelt beruházások a mindenkori hatalom reprezentációi. Az építészet, minden hatalom számára, de kiemelten az erős ideológiai alapokkal rendelkező hatalom számára, kiemelt jelentőséggel bír.

A nagy építészeti vitát egyértelmű politikai célokkal rendezték meg, a résztvevők korlátozottságán, felszólalásaik ideológiai majd később propagandisztikus szólamaiból is jól kiolvasható a felsőbb hatalom egyértelmű jelenléte. A Párt ellentmondást nem tűrve átviszi akaratát, azonban ehhez még szüksége van az egyetértés demokratikus látszatára.

1975-ben a már fellazult diktatúrában egy teljesen más felállásban ütköztetik véleményüket az építészek, művészettörténészek és a szellemi élet más kiemelkedő alakjai. Az Élet és Irodalom, valamint a Magyar Építőművészet hasábjain megjelenő szövegekben már több a szabadság és kevesebb a meghátrálás. A vita tárgya elméleti, ám kiindulási pontját már megépült házak adják. A tulipános házak megvalósulásuk után ütköznek a rendszer nemtetszésébe, melyet Major Máté kritikus hangvételű cikke közöl. A népművészetből táplálkozó építészet megvalósul a szocializmus alatt, igaz megvalósulása után elítéltetik.

2000-ben a rendszerváltás után a demokratikusan megválasztott kormányok egymást követik Magyarországon. A Nemzeti Színházat megépíteni politikai tett, azonban majd 50 évvel a nagy építészeti vita után, a hatalom már nem igényli az építészek még csak látszólagos támogatását sem, úgy tűnik se szüksége, se igénye nincsen rá. Az erről szóló vita teljesen alulról szerveződő, hallgatók szervezik, nyoma pedig egyetlen jegyzőkönyv az Építészfórum archívumán.

Majdnem 25 évvel a Nemzeti Színház botrányos megvalósulása után, melyet akkor a *“szakma arcul köpésének”* minősítettek, egymást követik az olyan állami beruházások és megszólalások, melyek, ha ez lehetséges, még és egyre kevésbé veszik figyelembe az építészek szerepét és véleményét, az építészetben.

Lehetséges lenne, hogy egy diktatúrában több lehetőség volt, még ha adott esetben eredmény nélkül is, de ellenvéleményt képviselni, mint a begyűrűző kapitalizmus demokratikus államában? Nyilván nem állítom, hogy a szocializmus alatt mindenki képviselhette a véleményét, a szólásszabadság korlátozva volt és valódi veszélyben volt az, aki átlépte a láthatatlan határokat. Azonban mégis úgy tűnik, hogy addig, míg politikáról és építészetről együttesen mertek vagy kellett kötelezően gondolkodni, ha csak látszatra is, de volt valamiféle presztízse az ún. építész szakmának. A szólásszabadságunk most kimerül abban, hogy elkeseredett cikkek születnek és aláírunk nyilatkozatokat, amik az aláírókon kívül nem sok embert érdekelnek.

Ijesztő pontossággal vetíti előre Magyar Bálint az építész szakma behatárolt és megcsúfolt jövőjét, már 2000-ben:

“A kamara az elkövetkező időben jelentős döntések elé néz. Olyan értelemben jelentős döntések elé, hogy asszisztál-e, belefolyik-e abba a dologba, hogy a törvények mit tesznek lehetővé, azok a törvények, amelyeket most változtattak meg a saját képükre, vagy megpróbál szakmai, erkölcsi kritériumok szerint is diktálni a kormánynak és azt mondani, hogy bár a törvények, az átlalatok megváltoztatott törvények lehetővé teszik azt, hogy ne legyen teljesen korrekt ez az eljárás, de szerintünk egy ilyen kiemelt létesítmény, egy ilyen potenciális nemzeti szimbólum felépítésének az esetében talán más szabályokat kellene alkalmazni. Az igazi kérdés szerintem ez.”

Hol vesztettük el, hogy kié a felelősség? Van még kit számon kérni?

felelősségről és haszonról

A három különböző időben, politikai berendezkedésben lezajló és nagyban különböző társadalmi beágyazottsággal rendelkező vitát végigolvasva, egy dolog mindig közös bennük, végső soron a hatalmon lévő akarat érvényesül. Kapálozhat az építész kézzel-lábbal, érvelhet és próbálkozhat, politikai ráhatás nélkül, véleményével előbb-utóbb egyedül marad.

Major Máté hiába érvelt, a modernizmus a kapitalista Nyugat dekadens áramlatának lett elkönyvelve, atulipánházakbármegvalósultak, a Pécs Csoport feloszlásra került, a Nemzeti Színház pedig az építész kamarából kitagadott Siklósi Mária tervei alapján épült fel és áll ma is.

Az építészetről elsősorban mindig a megvalósult házak és épületek fognak beszélni. Pont emiatt van felelőssége annak aki tervezhet és megvalósíthat, de annak is aki nem, aki véleményével egyedül marad és nem tud érvényesülni.

A Tér és Forma beszüntetett szerkesztősége nélkül, Major Máté, ha csak látszólagos harcias kiállása nélkül a modern építészet elvei mellett, egy korszak erőszakos stílusmeghatározása maradna fent az utókornak, ellenvélemény nélkül.

A paksi kísérlet nélkül, ha nem vagyok körültekintőek, azt gondolhatnánk, hogy a panelépítészetben nem láttak problémát a korszak építészei, elfogadták azt gazdasági szükségességként és még csak nem is törekedtek annak javítására.

A Nemzeti Színház vita pedig legalább aprócska emléket állít egy szakma viszonylag egyöntetű elégedetlenségének és felháborodásának, amelyet könnyedén lesöpört az asztalról az aktuális hatalom.

Az építész, kiváltképp a kapitalizmusban, gazdasági szereplő, nem gondolom, hogy állandó moralizálással kéne tisztán tartani a lelkiismeretet. Viszont a gazdasági szereppel járó jogok mellett, a felelősség sem sikkadhat el.

Ha az elmúlt 35 év építészetéről a rendszerváltás óta, leginkább a stadionépítések, a Vári visszaépítések, a kiemelt kormányzati beruházások, a Magyar Rádió, a Teherelosztó, a Diplomata-ház, a füredi OMFB üdülőláz, a Fontana-ház és sorolhatnánk eltűnése fog beszélni, akkor emellé a hangos véleménynyilvánítás mellé férközzön oda az ellenvélemény is, minél nagyobb nyilvánossággal és minél jobban dokumentálva és publikálva, mert ha ennyit lehet tenni, akkor ennyit kell tenni, még akkor is, ha látható és gyorsan megtérülő haszna nincsen.

pótolni és tennivalókról

Az építészeti kritika fogalma kétféle építészt hagy maga után, aki szerint szükség lenne rá, de nincs, és aki szerint nincsen igazán szükség rá, úgyhogy nincs.

Viszont hiányában természetesen megszűnnek a nyílt konfliktus vállalások és véleménykülönbségek, ezáltal ezen különböző vélemények közelítésének esélye is megszűnik. Nemcsak az építészek és nemépítészek között tátong szakadék, de szakmán belül is csak ritkán kerülnek felszínre a valódi ellentétek.

Amikor egy országban 14 éve döntő többséggel és valódi ellenvélemény nélkül kormányoz egy párt, kiemelvén, hogy egy demokratikusan megválasztott párt, amely nyíltan zászlójjára tűzi a kultúrharcot és bármiféle szégyen nélkül dönt olyan építészeti kérdésekről, melyekről legalább, ha másért nem, legalább a látszat kedvéért illene megkérdezni az építészeket, akkor ahhoz hogy ez ellen érthető módon lehessen fellépni, az építésznek, még jobb esetben az építészeknek ki kell lépni a rendszerváltás óta kényelmes, kizárólagos gazdasági szerepből és minél nagyobb erővel igyekezni érdekérvényesítő pozíciót elfoglalni.

“Mert a művészet és a műkritika együttes feladata a rá háruló társadalmi önismeretet és jövőképet adni, ami ha nincs, a hatalom pótolja azt.”³⁹

39 PINTÉR Béla: Vélemények az építészeti kritikáról. Magyar Építőművészet, XXXII. évf., 1983/1.

A dolgozat témája a magyarországi építészeti viták és vitakultúra.

A téma indokoltságát a napjainkban megvalósuló kerekasztalbeszélgetések, nyílt levelek és vitacikkdossziék hatás nélkül maradása adja.

A dolgozat célja, hogy átfogó képet adjon a magyar építészeti vitakultúráról, három kiemelt vita elemzése és összehasonlítása által.

A dolgozatban szeretném bemutatni az adott vitákat generáló építészeti kérdéseket, figyelembe véve a korszak építészeti és politikai adottságait és sajátosságait, valamint közös szempontrendszer szerinti elemzésük által megítélni a viták minőségét és eredményességét.

Kiemelt és elemzett példáim a dolgozatban: az 1951-ben lezajlott úgynevezett „Nagy építészeti vita”, az 1975-ben az Élet és Irodalom és Magyar Építőművészet folyóiratokban zajló „tulipános” vita, valamint az ezredforduló előtti utolsó és végül megvalósuló Nemzeti Színház pályázat és épület kapcsán kialakult, többek között az Építészfórumon kibontakozó, majd a Bercsényi Építész Szakkollégium által szervezett nyilvános vita, a Nemzeti Színház kapcsán felmerült építészeti, etikai kérdésekről.

The topic of the essay is the debates and culture of debate in Hungarian architecture.

The justification for the topic is the lack of impact of the round tables discussions, open letters and the successive online debate article series that are taking place today.

The aim of the paper is to provide a comprehensive picture of the Hungarian architectural debate culture by analysing and comparing three main debates.

In this thesis, I would like to present the architectural issues that generated the debates, taking into account the architectural and political characteristics and specificities of the period, and to judge the quality and effectiveness of the debates by analysing them according to a common set of criteria.

My examples highlighted and analysed in the essay: the so-called „Great Architectural Debate” in 1951, the „tulip” debate in the journals Élet és Irodalom and Magyar Építőművészet in 1975, and the public debate on architectural and ethical issues related to the National Theatre, which unfolded at the Építészfórum, among others, and was organised by the Bercsényi Architectural College, in connection with the last and finally realised National Theatre tender and building before the turn of the millennium.